

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

УДК 37.035:172.15

*Зіновій ГОРІШНИЙ, кандидат педагогічних наук, доцент
Оксана ГАРПУЛЬ, кандидат фізико-математичних наук, доцент
кафедри інформаційних технологій факультету математики та інформатики ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника"*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ, ПАТРІОТИЧНИХ, ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

*Zinoviy GORISHNY, Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor,
Oksana GARPUL, Associate Professor at Department of
Physics and Mathematics Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University*

FORMATION OF NATIONAL, PATRIOTIC, UNIVERSAL VALUES OF YOUTH BY MEANS OF UKRAINIAN STUDIES

У статті проаналізовано становлення і розвиток народної та козацької педагогіки, що впродовж віків генерували мудрість поколінь і стали синтезом досвіду, філософії, психіки, фізичного і духовного життя народу. Також, показано їх роль у всесторонньому розвитку особистості, формуванні в молоді патріотизму, почуття гордості за свій народ, його героїчну історію, захист свободи та незалежності батьківщини.

Ключові слова: українознавство, українська народна педагогіка, козацька педагогіка, духовність, мораль, патріотизм, честь і гідність.

Summary. The article analyzes the formation and development of folk cossack pedagogy, which over the centuries generated the wisdom of generations and became a synthesis of experience, philosophy, psyche, physical and spiritual life of the people. Also, their role in the comprehensive development of personality, the formation of patriotism in youth, the feeling of pride for his own people, his heroic history, and a high level of

culture and spirituality are revealed.

Key words: Ukrainian studies, Ukrainian folk pedagogy, Cossack pedagogy, spirituality, morality, patriotism, honor and dignity.

Meta: виокремити основні народні підходи, принципи, ідеї в організації навчання і виховання дітей, які забезпечують всесторонній розвиток особистості, формування її загальнолюдських і національних вартісностей, підтвердити ефективність їх застосування вчителями в організації педагогічної діяльності сучасної школи.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Пріоритетним напрямом виховання підростаючого покоління є формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розвитку держави, готовності захищати волю, віру, честь та незалежність України.

Тому важливим фактором розвитку майбутніх поколінь є передача їм духовної спадщини народу: його надбань, досвіду, ідеалів, вартостей. Кожне покоління

тут виступає зв'язуючою ланкою між минулим і майбутнім і в такий спосіб забезпечує генетичний зв'язок нації.

Аналіз досліджень і публікацій. У системі духовних цінностей сформувався ідеал людини. Це те найкраще, що створив народ у розумінні властивостей людської особистості та її поклонання.

Наші пращури упродовж століть особливу увагу приділяли навчання і вихованню дітей. Значний поступ у розвитку освіти припадає на епоху Київської Русі. Завдячуючи мудрій державницькій, соціальній, культурній, конфесійній політиці великих князів Володимира Святого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, просвітницькій діяльності митрополита Іларіона, співдружності громади і церкви сформувалися добрі основи для розвитку особистостей та цілих поколінь.

Провідні ідеї української народної педагогіки знайшли своє подальше втілення у працях філософів, педагогів, письменників. Синтезом народної мудрості є філософські та педагогічні погляди Г. Сковороди. Його освітня концепція містить

актуальні думки про активну діяльність дитини у процесі навчання, інтелектуального розвитку, підготовки до праці. Шлях внутрішньої свободи людини філософ вбачав у засвоєнні нею законів розвитку природи, суспільства, пізнання.

Поет і мислитель Т. Шевченко розвинув ідею створення народної школи, яка давала б глибокі знання, виховувала дітей у душі любові до Вітчизни, поваги до батька – матері. Головним у вихованні він вважав родину і пам'ять історії, а основою саморуйнування особистості визначає винародовлення. Своєю творчістю Тарас Шевченко довів, що найавторитетнішими педагогами для нього були батьки, досвід історії, дійсність, природа; а найвеличчішими вчителями – рідна мова. Делом виховання вважав освічену людину з розвиненими моральними вартісностями, що здатна виступити на захист народної справи [13].

Народна педагогіка стала одним із життєдайніших джерел творчості В. Сухомлинського. Він умів тонко підмітити можливості народних виховних засобів і мудро вплести їх у сучасну практику виховання дітей, радив якнайбільше розкривати дітям моральні істини іскривими і переконливими засобами фольклору [9].

Провідним носієм та охоронцем етнопедагогічної системи є національні традиції і звичаї народу. Кожна людина у процесі свого зростання і духовного розвитку набуває досвіду етнічної поведінки спочатку через засвоєння звичаїв та традицій.

Однією з найяскравіших сторінок національного і культурного життя народу був козацький рух. Серед провідних його ідей – свобода і незалежність України, непорушність прав людини і народу, свобода особистості, народовладдя. Козацька педагогіка стала частиною народної педагогіки, що мала на меті готувати фізично загартованих, мужніх воїнів; формувати національний характер і світогляд, лицарські та загальнолюдські якості. Принципи козацької педагогіки, її ідеї впливали на громадську думку, характер всього народу. У цьому зв'язку можна говорити про соціальну козацьку педагогіку.

Неабиякий внесок у відродження української народної педагогіки М. Стельмаховича. У своїх працях він відтворив основні її ідеї, принципи, систематизуючи їх. Учений вважав, що саме українознавство стало нині державною політикою і філософією, науковою системою, що визначає основи національної освіти, культури, мистецтва, навчання і виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усвідомлюючи сторінки мину-

лого і сьогодення, починаючи з раннього віку, у дітей формується почуття гордості за свій народ, його героїчну історію, високий рівень культури і духовності. Відбувається засвоєння ідеалів честі, добротності, свободи, вірності в коханні, дружбі, мужності, потреби особистої праці і захисту Вітчизни [2, 26].

Моральні вартісності українців є продуктом взаємовпливу західної та східної культур, а також внутрішнього саморозвитку нації. У їх основі закладені: висока духовність, моральність, прагнення до гармонії з природою та християнські добротності.

Важливо, що український менталітет ґрунтується на гуманістичних засадах. У душах українців поєднуються доброта, лагідність, владчі, високий рівень естетичного світосприймання, терпимість, хоробрість, любов до волі і патріотизм.

У системі духовних цінностей сформувався ідеал людини. Це те найкраще, що створив народ у розумінні властивостей особистості та її покликання. Виховний ідеал є продуктом творчості нації і функціонує не тільки в педагогічних поглядах. "Він відбивається у звичаях народу, у його піснях і творах письменників, твориться віками і за традицією переходить від старших поколінь до молодших, які його доповнюють і вдосконалюють" [3, 101].

Українці вважаються народом-аристократом. Ми в людині шануємо її внутрішнє багатство, красу думок і висоту помислів, взаємозв'язок піклування про себе і загальне добро. Також українська душа вибрала в себе естетику світосприйняття та гостроту відчуттів, що сформувалися у єдності та гармонії з природою. У духовній та матеріальній культурі народу знайшли своє відображення правничі ідеали краси. Вона притаманна побутовій і господарській діяльності народу, традиціям; відображена в казках, поемах, піснях, національних традиціях, звичаях та обрядах, народних іграх, сімейно-побутовій культурі.

Духовним джерелом виховних ідеалів виступають традиції українського народу: "Основним в традиціях є здобутки духовної культури і передовсім народні ідеали, що міцно пов'язані зі світоглядом, релігією і мораллю. Коли ідеали ці високі і здорові, то це перша запорука того, що нація з честю витримає найтяжчі іспити історії і збереже себе в найскладніших умовах внутрішнього і міжнародного життя" [3, 103].

Світовий досвід розвитку освіти переконливо доводить, що в кожного народу історично складається власна система виховання і навчання. Однією із найваж-

ливіших педагогічних закономірностей є те, що у процесі формування особистості найефективнішим є шлях пізнання від рідного до чужого, від близького до далекого, від національного до планетарного, світового.

Наші пращури навчали та виховували дітей і, що вдалося їм досить успішно. Значний поступ у розвитку освіти припадає на епоху Київської Русі. Завдячуючи виваженій політиці великих князів, просвітницькій діяльності митрополита Іларіона, співдружності громади і церкви сформувалися основи для розвитку особистостей та цілих поколінь.

Як зазначав літописець, Ярослав Мудрий мав нахил до читання книг: "Книги ж учать і наставляють нас на путь покаєння, і мудрість, бо і стриманість здобуваємо ми із словес книжних, бо се є ріки, що наповнюють весь світ увесь". "Се є джерела мудрості. Бо у книгах незмірна глибина. Якщо бо пошукаєш ти в книгах мудрості пильно, то знайдеш велику користь душі своїй" (літопис Руський). Заложив князь великий Київ і Золоті Ворота, церкву Святої Софії, Премудрості Божої, митрополію. Вважав, що освіта і виховання нероздільні і повинні звертатися до розуму (досвіду) і до душі людини.

Володимир Мономах, автор книги "Повчання дітям" (1117), подає поради стосовно виховання молоді. Він наголошує, що освіта і виховання нероздільні, їх мета - прищеплювати норми етики, моралі, високих духовних ідеалів, гуманізму. І далі акценти зменшуються у бік сім'ї, вважаючи її найуніверсальнішою академією, де формують і плекають не тільки словом, а й особистим прикладом; плекають не тільки тіло, а й душу. Володимир Мономах завжди закликає пам'ятати, що всі ми смертні а у світі існують вічні закони – совісті і честі.

Гуманізм як діяльність в ім'я людини та Вітчизни став основою виховної концепції митрополита Іларіона. У праці "Про закон, благодать і істину" найвищою метою він ставить виховання любові до істини, бо тільки вона може привести до стану "благодаті" (щастя), вищою формою якої є свобода.

Як показали дослідження, педагогіка періоду Гетьманщини також сприяла розвитку патріотизму, який породив демократичну суспільну систему та Козацьку державу, гуманістичну загальнонародну освіту, демократичну Конституцію Пилипа Орлика та орієнтацію на найвищі загальнолюдські цінності – людину, націю, духовну культуру [11, 24].

Синтезом народної мудрості є філософські та педагогічні погляди Г. Сково-

роди (1722–1794). Найвищий принцип його системи "Учити, як жити, згідно з принципами виховання". Вона складається з пізнання навколишнього світу та самопізнання з метою формування справжньої людини.

Основна концепція системи Г. Сковороди:

- основа світу і справжньої людини – духовна;
- усі люди народжуються талановитими, але кожен талановитий по-своєму;
- завдання освіти та виховання – допомогти кожному пізнати самого себе;
- у кожній людині може виявитися "добра", "зла" "воля" – "природа єсть первонаочальна всему причина й самодвижущая пружина";
- головне – "дух сродности" (у родині, суспільстві, державі, у праці, творчості);
- сонце, серце, слово генерують життя, бо людина народжена не так у просторі, як у пам'яті історії;
- краща форма виховання – особистий приклад;
- мета виховання – кожному бути природним, суверенним, у стані внутрішньої свободи.

Відомий філософ наголошує на особливій ролі виховного досвіду народу в педагогічній науці й житті суспільства. "Досвід – батько мистецтва, поведінки й звички. З нього народились усі науки і книги" [5, 97]. Ідеями української народної педагогіки проінята вся його спадщина. Ідеалом навчання і виховання він бачив освічену, чесну, добру, чуйну людину, здатну до творчої діяльності.

Освітня концепція Григорія Сковороди містить актуальні думки про активну діяльність дитини у процесі навчання, інтелектуальний розвиток, підготовку до праці. Шлях до внутрішньої свободи людини філософ вбачав у засвоєнні нею законів розвитку природи, суспільства, пізнання.

І. Котляревський також у свій творчості відстоював прагнення виховати людину чесною, працьовитою, сміливою, відданою народові. Ідею народної педагогіки стосовно головної ознаки справжньої сім'ї він передає словами: "Де згода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона" [6].

Вагомий внесок у висвітлення ідей української етнопедагогіки мала геніальна спадщина Т. Шевченка, який широко любив дітей і звертався до них:

Ох діту! Діту! Діту!

Велика Божя благодать!

Він не раз малював дітей на своїх художніх полотнах, захищав їхні скривджені дитинство [7, 318].

Наслідуючи традиції народної педагогіки, поет славить жінку-матір:

У найім раї на землі

Нічого кращого немає,

Як тая мати молода

З своїм дитяточком малим. [4, 450].

Мати є берегинею роду, навчає, виховує своїх дітей, уболює за їхню долю, мріє бачити їх щасливими, як це показано у вірші Т. Шевченка "Сон". Заради їхнього щастя вона здатна на самопожертву (поема "Наймичка").

В українського народу ідеал жінки склався у трьох іпостасях: жінки-матері, годувальниці; в образі Діви Марії, яка випестила своє Дитя для спасіння людства; образі Вітчизни, неньки України.

Мати, мама, ненька, наймиліше ввібрало в себе це дивовижне, містке, сонячне слово, перше слово, яке з радісною усмішкою вимовляє дитина. Рідна мати – перший педагог, від кого розпочався родовід вихователів та й саме виховання, і її ніким замінити не можна. Народ славить жінку-матір: "Нема в світі цвіту цвітнішого, як маківочка, нема ж роду ріднішого, як матіночка", "У кого ненька, в того голівка гладенька", "Хто маму має, той горя не знає" [8, 104].

Шевченко Т. Г. понад усе ставив питання формування особистості, патріота, людини мудрого і доброго серця. Він відстоює єдність процесу виховання в сім'ї, в соціальному середовищі, закладах освіти, традиціях нації. Своєю творчістю він довів, що найавторитетнішими педагогами для нього були батьки, досвід історії, дійсність, природа; а найвеличчішими вчителями – рідна мова. Без неї Шевченко не мислив ні духовної, суверенної (демократичної) особистості, ні нації, спроможної посідати гідне місце серед інших народів.

Поет і мислитель розвинув ідею створення народної школи, яка давала б глибокі знання, виховувала дітей у душі любові до вітчизни, поваги до батька – матері. Ідеалом виховання він вважав освічену людину з розвиненими моральними вартісностями, що здатна виступити на захист народної справи. Спадщині геніального Кобзаря судило постати з народної творчості й навіки залишитися з народом як невід'ємна його частина.

Широ захоплювався виховною силою народної мудрості один з основоположників педагогічної науки і народної школи К. Ушинський. "Не педагогіка і не педагогі, але сам народ та його великі люди прокладають шлях у майбутнє: виховання тільки йде цим шляхом і, діючи за одно з іншими громадськими силами, допомагає йти ним окремим особам і новим поко-

лінням" [4, 103]. Свої найкращі твори він написав в Україні. На його думку, виховання має здійснюватися на традиціях рідної землі, природи, культури народу. Мова – кращий, що ніколи не в'яне і вічно знову розпускається цвіт усього його духовного життя, яке починається за межами історії. У мові одухотворяється весь народ і вся його батьківщина. "Мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що зв'яже віджилі, живущі та майбутні покоління народу в одно велике, історично-живе ціле". Тому "поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий народ". "І я не думаю, – пише В. Ушинський, – що хто не будь був спроможний змагатися в цьому випадку з педагогічним генієм народу... Я рішуче ставлю народну казку недосяжно вище від усіх оповідань, написаних спеціально для дітей освіченою літературою" [4, 271].

Дуже важливим є висновок відомого педагога про те, що почуття національного є вроджене, воно вічне і властиве кожній людині. Почуття національного є даром Божим і помирає в людині разом з нею. Воно має глибоке генетичне вкорінення у психіку індивіда, виявляє себе підсвідомо. І це треба взяти за основу системи виховання, трактувати як опору, яка не зрадить. Ці міркування не втрачають актуальності і тепер.

Національно-орієнтованим є кодекс сучасного українського виховання Григорія Ващенко (1878–1967). У своїх творах "Загальні методи навчання", "Виховний ідеал" він створив національну педагогіку, яка відповідає ментальності, історичній місії, проблемам державного будівництва. Також розробив виховну систему, здатну, на його думку, очистити українську духовність від усякого намулу, привнесеного імперськими тоталітарними режимами. Його педагогіка водночас українська і загальноєвропейська, бо опирається на досягнення західних педагогів.

Ця система, "яка своїм корінням сягає в глибину віків і є спроможна відживити завмерлі клітини людської душі, видобуваючи з її глибинних шарів те незнищене, що закодоване в духовних генах українського народу". Стисло ідею своєї педагогіки Григорій Ващенко сформулював у словах: "Служіння Богові та Україні".

Народна педагогіка стала одним із життєдайних джерел творчості В. Сухомилинського. "Народ – живе, вічне джерело педагогічної мудрості", – зазначив відомий педагог. Він умів тонко підмітити можливість народних виховних засобів і мудро вплести їх у сучасну практику виховання дітей. Це бачимо у книгах "Мо-

ральні заповіді дитинства і юності", "Листи до сина", "Серце віддаю дітям". Василь Сухомлинський писав: "Я прагну, щоб перш, ніж розгорнути книгу, прочитати по складах перше слово, діти прочитали сторінки найпрекраснішої в світі книги – книги природи". Тут, серед природи, особливо чіткою, яскравою була думка: ми, учителі, маємо справу з найніжнішим, найтоншим, найчутливішим, що є в природі, з мозком дитини. Коли думаєш про дитячий мозок, уявляєш ніжну квітку троянди, на якій тремтить крапля роси. Яка обережність і ніжність потрібні для того, щоб зірвати квітку, не зронити краплю. Ось така обережність потрібна нам щохвилини, адже ми торкаємося найтоншого і найніжнішого в природі – м'яскої матерії організму, що росте. В. Сухомлинський писав: "Дитина – дзеркало сім'ї; як у краплі води відбивається сонце – так у дітях віддзеркалюється моральна чистота матері й батька", тобто оцінка сім'ї визначається рівнем вихованості дітей. Він радив якнайбільше розкривати дітям моральні істини яскравими і переконливими засобами фольклору. Усе світле, красиве, мудре й чесне оселяється в дитячій душі значною мірою завдяки чарівному світу казки, яка в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського знайшла особливо широке застосування. Його захоплення етнопедагогікою було великим і щирим. В одній із своїх книг він наголошував: "... Життя переконало мене, що в трудного народу нам треба вчитися виховання чистого, благородного серця". У невичерпному джерелі народної моралі нам треба черпати духовну енергію справжньої людяності, дружби і товаришкості, справжнього братерства вільних людей [9].

Через твори В. Сухомлинського проходить ідея народної педагогіки щодо праці як основи культури людських взаємин, як засобу формування морального обличчя особистості. Дитина, осягаючи незрівнянне щастя праці, пізнає саму себе, стає другом, однодумцем, помічником матері і батька у вихованні.

У народній педагогіці праця – першооснова життя суспільства, головний засіб створення матеріальної і духовної культури. Правильно організована, вона облагороджує людину, забезпечує її нормальний фізичний, розумовий і моральний розвиток: "Щоб людиною стати, треба працювати", "Без діла слабше сила", "Хто багато робив, той багато знає", "Землю прикрашає Сонце, а людину – праця". В. Сухомлинський не тільки брав з народної педагогіки, а й збагачував її. Він жив, творив для народу, наповнюючи педагогічну скарбницю новими здобутками.

Провідним носієм і пильним охоронцем етнопедагогічної системи є національні традиції і звичаї народу. Кожна новонароджена людина у процесі свого зростання й духовного розвитку набуває досвіду етнічної поведінки спочатку через засвоєння звичаїв, а потім через сприймання традицій. Традиція не тільки вчить жити, а й зобов'язує діяти згідно з її вимогами і настановами. Вона служить фундаментом національного, як і національне – фундаментом культури [9].

Прекрасними народними традиціями вважається відзначення релігійних свят. Воскресіння Ісуса Христа, яке знаменує пробудження природи, символізує відродження всього до нового, вічного.

Блаженне, поважне і трепетне ставлення народу відображене у словах:

*Ясчко – розмальоване барвисте,
Ним тишитися старець і дитя,
Творіння людських рук
Святе і чисте,
Маленький символ нашого життя.
Творіння Божої краси
Умить натхнення,
Весна... Великдень...*

*Боже воскресіння...
І писанка – як серця одкровення,
Як Боже й людське
Трепетне творіння.*

Серед символів України голубе небо над нашими головами, святий хліб на нашому столі, вишитий рушник у нашій домівці, червона калина – супутниця людини впродовж життя.

Українці дотримувалися певних традицій, коли приходили вітати батьків з народженням дитини, приносили хліб як символ достатку, гроші – символ багатства і обов'язково калину як символ краси, здоров'я рідної землі. Цінують у народі калину за її цілющі властивості. Кажуть, що вона від ста хворіб лікує, і живе в ній материнська любов і мудрість: "Мамина, калина росте біля хаги – сюди прилітає зозуля кувати".

Святиною в кожній родині вважали хліб як джерело життя. Дітей змалку навчали з повагою ставитися до хліба, до зерна як символу людського добробуту і трудової доблесті. Урок про хліб розпочинався з перших днів життя дитини. Шанобливе ставлення до хліба утверджували на святах і родинних урочистостях, які супроводжувалися певними обрядами. Хлібом-сіллю зустрічали гостей.

Народна педагогіка також прищеплює дітям любов до землі, навчає любити її всією душею. Усе найцінніше, що має людина, – життя, а щастя, здоров'я, радість і довголіття, віру і любов, духовні і матеріальні блага йдуть від землі. "Будьте здорові, як вода, а багаті, як зем-

ля!", – гласить народна мудрість.

Земля – найцінніше з усіх природних багатств. І від того, як ми до неї ставимося, як бережемо, наскільки вмילו, дбайливо господарюємо, великою мірою залежить наше благополуччя, те, як ми живемо сьогодні, як будемо жити завтра [8, 143].

Усім відомо, що родючість української землі, її чорноземи славляться на весь світ. Прекрасна територія, багатство вод і надр, м'який і теплий, здоровий клімат, як писав В. Винниченко, парадоксально стали "найбільшим лихом української нації в усій її трагічній історії", бо приваблювали загарбників різних мастей, ласих поживитися багатством України [10, 243]. І до цього часу різні паразити і перевертні знищують нашу землю, "п'ють кров" з українського люду. Водночас у багатствах української землі закладені величезні можливості для створення щасливого життя людей, високої цивілізації. І ми не маємо права віддати її на поталу ворогам. Сила духу, чесність і справедливість, безстрашність і самопожертва, палка любов до свого роду, народу і Батьківщини служили першоосновою багатовікової боротьби українців за свободу і незалежність. Саме тому ми зберегли не тільки рідну мову, пісні, танці, звичаї, обряди, свята, традиції, а й самих себе як народ, як націю.

Формування свідомих громадян української держави має забезпечити система освіти, яка ґрунтується на національній базисі, основою якого є українознавство. У результаті виховних дій мільйонів людей протягом віків сформувалася певний педагогічний досвід, який згодом викристалізувався у велику педагогічну мудрість – народну педагогіку. Її істинність підтверджена багатовіковим досвідом родинно-шкільно-громадського виховання, творцем і носієм якого є сама нація.

Народна педагогіка духовно найбагатша, бо на її терені протягом багатьох віків сумлінно працюють мільйони батьків і матерів, дідухів і бабусь, численних вихователів з народу. Вона визначає освіту не тільки як форму оволодіння знаннями, а й засіб формування волелюбних характеристик, патріотів рідної землі, прищеплення філософії свободи та гуманізму як шляху до самопізнання, самореалізації, всезагального щастя, а школа залишається універсальною інституцією, вчителю в якій виступають батьки, педагоги, природа, традиції [8, 4].

Через те національна система освіти України має базуватися на фундаментальних принципах народної педагогіки, а національне виховання повинне реалізу-

вати глибоке і всебічне пізнання рідного народу, його історії, культури, духовності і на цій основі пізнання кожним учнем самого себе як індивідуальності, частини своєї нації.

Зрозуміло, що в кожному історичному епоху виховується не абстрактна людина, а представник того чи іншого народу, носій певної національної культури.

У народних висловлюваннях ми можемо відслідкувати різні аспекти організації процесу навчання і виховання:

- активність мислення (думки) – "Хто думає, той розум має";
- дисциплінованість – "Дисципліна – мати навчання";
- наполегливість – "Доки не впріти, доти не вміти";
- наочність – "Краще раз побачити, ніж сто раз почути";
- систематичність – "Не вчися розуму до старості, але до смерті";
- педагогічний оптимізм – "Не кажи не вмію, а кажи навчусь".

Отже, педагогіка народознавства – це систематичний пошук, творче співробітництво учнів, батьків, педагогів, усієї громадськості в ім'я організації навчання дітей як радісної і змістовної життєдіяльності. Вона розглядає навчально-виховний процес як ланку безперервного історичного буття рідного народу, нації.

Серед основних принципів, підходів, форм, методів можемо виділити наступні:

1. Принцип природовідповідності – урахування багатогранної і цілісної природи дитини, її анатомічних, фізіологічних, психічних, вікових, національних, релігійних, статевих особливостей.

2. Принцип народності – дітей виховують не абстрактні положення основ наук, а практичні справи, дії, які відображають матеріальне і духовне буття народу.

3. Принцип самодіяльності учнів як вищий рівень самостійності – створення відповідних психолого-педагогічних умов, навчання дітей гуманним, демократичним шляхом.

Таке навчання забезпечує пробудження і розвиток природних задатків, нахилів дітей, формування самобутньої творчої особистості. В умовах самодіяльності учні успішно втілюють самонавчання, самоосвіту, самовиховання.

Відображенням демократизації і гуманізації шкільного життя є людинознавчий підхід. Це створення умов для комплексного впливу на дитину, глибокого знання педагогами її душі, рівня сформованості якостей характеру, компонентів світогляду.

Спробуємо виокремити напрями народознавчої роботи:

- рідна мова – не лише засіб спілкування, а самобутній спосіб мислення, пізнання дійсності, творчості народу. Це "природний вихователь", "найбільший педагог", цвіт духовного життя (К. Ушинський). Він також вважав, що у процесі оволодіння скарбами рідної мови в ранньому віці формується "корінь духовності";

- народна педагогіка. До її вікових надбань належать усна народна творчість, види народного мистецтва (пісенне, музичне, декоративно-прикладне), національні традиції, звичаї та обряди, національна символіка, народні ігри, іграшки, сімейно-побутова культура (материнська пісня, бабусина казка, батьківська настанова, дідусева розповідь про героїчне минуле);

- родинна етнопедагогіка. Це відображення родинних народних традицій, звичаїв, що сприяє формуванню у дітей найглибших почуттів: любові до матері, батька, дідуся і бабусі, поваги до пам'яті померлих предків, тощо. Батьки – головні вихователі. І це підтверджує народна мудрість: "Яке дерево, такі його квіти, які батьки, такі діти"; "Яке коріння, таке і нащадки"; "Яка сім'я, такі і діти".

Родовід ще з дохристиянських часів народ оспівував велич і красу, силу і міць свого роду-племени: "До свого роду хоч через воду"; "Немає в світі краще, як рідне"; "Свого домагайся, роду не цурайся"; "Велика родина, рідна Батьківщина".

- фольклорно-календарні традиції. У фольклорі в концептуальному вигляді відтворено весь культурно-історичний досвід народу. Засвоюючи колискові пісні, казки, прислів'я, приказки, думи, діти щедро черпають із них емоційно-моральні та естетичні цінності. Через те дуже важливо залучати учнів до самостійного збирання старовинного фольклору.

Також особливе значення в навчально-виховній роботі відводиться народному календарю. Це енциклопедія знань про життя людей праці, їх побут, виховну мудрість, природні явища. Неоціненну роль відіграють і народні філософські ідеї, що є підґрунтям традицій і звичаїв календаря: безкінечність світу, безперервність і вічність життя та його постійне оновлення, циклічність природних явищ, всепроникність сонячної енергії. (Сонце як джерело життя, Земля як годувальниця всього живого, взаємозв'язки людини, природи і Всесвіту).

Українська національна система навчання і виховання є природо-відповідною, а з позиції її результативності – найжиттєздатнішою і найефективнішою. Учні сприймають природу як "свій зелений дім", як найважливішу умову і єдине середовище життя (бережливе ставлення,

екологія).

Відзначення знаменних дат народного календаря чітко діляться за порами року.

1. Зимові свята:

а) день Андрія (угадання майбутньої долі);

б) день Миколая – всенародне свято (дітей вчать бути старанними, сумлінними, поважати старших);

в) Новий рік;

г) святвечір.

2. Весняні дати:

а) стрітіння – свято зустрічі весни (перші проліски). Учні записують від старших людей пісні, веснянки, гаївки, хороводи, танці, ігри;

б) приліт птахів з вирію (підготовка житла пернатим друзям);

в) день першої оранки (затримання снігу, удобрення землі, ремонт знарядь праці). Існує ціла низка прислів'їв про проведення польових робіт, (наприклад, "Весною один день рік годує"). У день першої оранки наші діди і прадіди відчували святість, духовну окриленість від тяжкої землеробської праці, її необхідність для добробуту родини;

г) Великдень (випікання паски, розписування яєць, веселі народні ігри, освячення святкових страв).

3. Літні дати: розквіт і краса природи, збирання врожаю, оспівування добробуту людини, її вільної праці:

а) Зелені свята;

б) Івана Купала;

в) свято зажинок і обжинок;

г) день Маковея;

д) Великому Спасу.

4. Осінні дати, (завершення збирання врожаю, закінчення польових робіт):

а) свято знань;

б) свято врожаю, квітів;

в) Покрови Матері Божої.

Складовою частиною народного календаря є родинний календар, що включає важливі віхи життя сім'ї. Складаючи його учні вчать творчо мислити, аналізувати і зіставляють географічні, біологічні, метеорологічні та астрономічні фактори, відшукують взаємозв'язки і залежності між ними, роблять узагальнення, доходять до висновків, тощо.

Духовні скарби народного календаря концентрують у собі знання із філософії, астрономії, біології, математики, медицини, кулінарії, землеробства. Завдання батьків, учителів – глибоко й усебічно вивчити могутній ідейний, моральний, естетичний і етичний потенціал народного календаря, активно прилучати учнів до невичерпних духовних скарбів.

Як відомо, козацький рух також був

однією із найяскравіших сторінок літопису боротьби народу за незалежність. Саме козацтву завдячуємо за те, хто ми є. Іноземці часто називали Україну "Козацькою республікою".

Козацька педагогіка – це частина народної педагогіки, яка формує у підростаючого покоління українців синівську вірність до рідної землі, Батьківщини. Серед основних її завдань – готувати мужніх воїнів-захисників, виховувати український національний характер, формувати високі лицарські якості.

Педагогічна мудрість козаків сприяла зміцненню системи освіти. Її осередками стали перші українські академії: Острозька (1576 р.), Києво-Могилянська (1615 р.). Водночас з братськими, церковними, народними, професійними зароджуються і січові школи, де завжди панував волелюбний дух козацтва. Усі вихованці разом з батьками, педагогами брали активну участь у впровадженні в життя народних традицій, звичаїв та обрядів: фольклорне виховання (пісні, думи, легенди, перекази, балади, прислів'я, приказки); народне мистецтво (декоративно-ужиткове, музичне, танцювальне, вишивки).

Українська козацька система виховання залишалась глибоко самобутньою, аналогів якій не було у світі. Вона передбачала певні стани:

I. Дошкільне родинне виховання (неабияка роль батька – займався загартовуванням своїх дітей, формував у них лицарську честь і гідність, готував до подолання життєвих труднощів, захисту рідної землі).

II. Родинно-шкільне виховання (найвищий статус родинних, національних, духовних і матеріальних цінностей, які переростали у загальнонаціональні, що передбачали і релігійно-моральні).

III. Вища школа (талановита молодь здобувала освіту в колегіумах, академіях, університетах України та Європи).

У козацьких школах діти оволодівали знаннями про рідний край, героїчну минулину. Тут здійснювалося розумове, моральне, естетичне, військово-спортивне виховання, учні успішно опановували галузі народних знань – медицину, астрономію, метеорологію. Важливим завданням було розвивати, власне, особистість (відчуття, сприймання, уяву, інтуїцію, підсвідомість).

Отже, козацькій педагогіці було прирочено родинно-шкільне виховання як основу глибокої єдності впливу на особистість сім'ї і школи при збереженні пріоритетності у вихованні батьків, родинного **оточення** [11, 130]. У цьому зв'язку можна говорити про соціальну козацьку

педагогіку.

На основі національних традицій і християнської віри розвивалася козацька духовність. Бог у свідомості козаків оберігав незалежну Україну, надихав їх у боротьбі з ворогами.

У духовному житті молоді козацька педагогіка відводила особливу роль лицарській честі і звитязі. Показовими в цьому є закони Кодексу лицарської честі, які передбачали:

- любов до батьків, рідної мови, вірності у коханні, дружбі, побратимстві, ставленні до Батьківщини;
- готовність захищати слабших, турбуватися про молодших, зокрема, дітей; шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі;
- непохитну вірність ідеям, принципам народної моралі, духовності (правдивість і справедливість, працьовитість і скромність);
- відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави;
- турботу про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі;
- прагнення робити пожертвування;
- цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі;
- уміння скрізь і всюди поступати благородно, шляхетно, виявляти інші чесноти.

Із століття в століття козацька педагогіка також формувала в молоді героїчні якості, що лягли в основу Кодексу лицарської звитязі:

- готовність боротися до загибелі за волю, віру, честь і славу України;
- нехтування небезпекою, коли йдеться про життя друзів, побратимів, незалежність матері-України;
- ненависть до ворогів, прагнення звільнити рідний край від завойовників;
- героїзм, подвижництво у праці і в бою, тощо.

Унікальною бачиться система тілового розвитку саме в запорізьких козаків. Як писав історик Прокопій Кесарійський про антиків, "Усі ці люди високі на зріст і надзвичайно сильні" [10]. Ведучи свій родовід від прашчурів-богатирів, козаки прагнули розвивати в себе богатирську силу і дух, у чому домагалися неабияких успіхів, мали міцний фізичний гарт і високу техніку самооборони.

В умовах безперервних воєн, боротьби за збереження власного етносу, виживання у складних життєвих умовах, у змаганнях зі стихійними силами природи гартувався дух і тіло козаків. Суворий час вимагав залізної дисципліни. Починаючи з епохи Київської Русі, дітей уже із семи

років вчили стріляти з лука, володіти списом та арканом, їздити верхи, а з дванадцяти років – мистецтва бою. Традиційно козаки влітку спали просто зоряного неба, уявою ширяли в невідомі світи, прагнули проникнути в таємниці Космосу. Добре знали народну медицину, її рецепти, які забезпечували міцне здоров'я.

Відомо, що в січових і козацьких школах перехід з одного класу в інший від букваря до часослова, потім – до псалтиря і т. д. супроводжувався народними дитячими забавами, іграми, фізичними вправами. Дослідник С. Сірополько нагадує, що хлопчиків навчали: "Богу добре помолитися, на коні реп'яхом сидіти, шаблею рубати і відбиватися, з рушницю гострозоро стріляти і списом добре колоти" (плавати, керувати човном, переховуватися під водою за допомогою очеретини).

Підлітки і юнаки брали приклад з дорослих, котрі однаковою мірою турбувалися про свій інтелектуальний, моральний, духовний і фізичний розвиток. Це створювало в них настрій внутрішнього задоволення, хорошого самопочуття, сприяло єдності слова і діла, думки і вчинку, гармонії душі і тіла.

Особливо цікавим і недослідженим, на наше переконання, є козацьке характерництво (надприродні здібності). Характерниками вважали багатьох козацьких гетьманів, кошових отаманів і полковників: Дмитра Байду-Вишневецького, Івана Підкову, Самійла Кішку, Івана Богуну, Северина Наливайка, Максима Кривоноса. Розповідають, що одного разу Іван Богун провів уночі своє військо через польський табір, і жодна собака не загавкала.

Удосконалюючи себе, козаки оволодівали ще і спеціальними дихальними вправами, подібно до йогів. Академік Д. Яворницький писав, що серед козаків були справжні велетні тіла і духу, і що "серед інших богатирів жив Васюрин-козарлюга", котрий "тільки дихне, як від його подиху людина падає з ніг".

Виходячи з викладеного вище, всі види козацької боротьби ґрунтуються на принципах народної моралі і етики. У наш час дуже важливо не втратити надбань наших прашчурів і намагатися впровадити в життя елементи народної та козацької педагогіки, зокрема:

- створювати козацькі дитячі і юнацькі організації;
- вивчати героїчне життя, подвижницьку діяльність, високе військове мистецтво гетьманів, полковників, кошових отаманів (С. Наливайка, І. Сірка, Т. Федорівича, І. Богуну, М. Кривоноса, І. Мазепи, П. Орлика, П. Полуботка, П. Калнишевського, І. Гонти, М. Залізняка та

інших);

- досліджувати історію народо-владдя, демократично-гуманістичного управління козацькою державою;

- відроджувати військово-спортивні мистецтва;

- упроваджувати козацькі види спорту: верхову їзду, стрільбу з лука, володіння шаблею, плавання, різні види боротьби; традиції фізичного загартовування козаків, зміцнення здоров'я;

- застосовувати мистецькі традиції кобзарства, гуртового співу, танцю, влучного слова, різьбярства, іконопису, ремесл;

- виготовляти козацький одяг, символіку та відзнаки;

- набувати козацькі знання (народної медицини, астрономії, агрономії, метеорології, кулінарії);

- відновлювати козацькі об'єднання ("Джуря", "Січ"), фестивалі козацької пісні і танцю, козацькі забави, викладання курсу "Запорізьке козацтво";

- створювати музеї, виставки народознавства;

- проводити вечори козацьких забав, фестивалі козацької думи і пісні.

Отже, багатовікова практика народного виховання визнала найраціональнішим такий стиль взаємин з дітьми, який не придушує, а збуджує їхні сили, розвиває самостійність та ініціативу, спонукає до позитивних дій і вчинків, підтримує почуття власної гідності та утверджує особисту відповідальність за свою поведінку і життя. Таким завданням повною мірою відповідає педагогіка народознавства.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, актуальним і надалі нами бачиться вивчення проблеми розробки концепції національної системи освіти, упровадження в навчально-виховний процес методик, технологій, які базуються на фундаментальних принципах народної педагогіки. Важливим вважаємо питання навчання і виховання учнівської молоді через пізнання рідного наро-

ду, його історії, культури, духовності і на цій основі пізнання кожним учнем самого себе як індивідуальності, частини своєї нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма: Освіта. Україна XXI століття. – Київ : Райдуга, 1994. – 49 с.

2. Національне виховання учнів засобами українського народознавства: посіб. для вчителів / [за ред. Р. П. Скульського]. – Івано-Франківськ, 1995. – 178 с.

3. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава, 1994.

4. Ушинський К. Д. Про сімейне виховання / К. Д. Ушинський. – Київ, 1974.

5. Сковорода Г. Вірші, пісні, байки, діалоги, трактати, притчі / Г. Сковорода. – Київ, 1983.

6. Котляревський І. П. Твори / І. П. Котляревський. – Київ: Дніпро, 1980.

7. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – Київ, 1988.

8. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – Київ: ІЗМН, 1997. – 232 с.

9. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 498–570.

10. Гусев В. І. Видатні постаті в історії України IX–XIX ст.: короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети / [В. І. Гусев, В. П. Дрожжин, Ю. О. Калінець, О. Г. Сокирко, В. І. Червінський]. – Київ: Вища школа, 2002. – 360 с.

11. Погребний А. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції / А. Погребний А. Алексюк та ін. – Київ: Школяр. – 1997. – 148 с.

12. Паламарчук Л. Б. Хрестоматія з етнопедогогіки навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [укл.: Л. Б. Паламарчук, Т. О. Горохова]. – Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. – 416 с.

13. Жур П. Труді і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Шевченка / П. Жур. – Київ: Дніпро, 2003. – 517 с.

REFERENCES

1. State national program: Education. Ukraine XXI century. – Kiev – Rainbow, 1994. – P. 49.

2. National upbringing of students by means of Ukrainian ethnography: manual. for teachers / ed. R. P. Skulsky. – Ivano-Frankivsk, 1995. – 178 p.

3. Vaschenko G. The educational ideal / G. Vashchenko. – Poltava, 1994.

4. Ushinsky K. D. About Family Education / K. D. Ushinsky. – Kyiv, 1974.

5. Skovoroda G. Poems, songs, tales, dialogues, treatises, parables / G. Skovoroda. – Kyiv, 1983.

6. Kotlyarevsky I. P. Works / I. P. Kotlyarevsky. – Kyiv: Dnieper, 1980.

7. Shevchenko T. G. Kobzar / T. G. Shevchenko. – Kyiv, 1988.

8. Stelmakhovich M. G. Ukrainian folk pedagogy / M. G. Stelmakhovich. – Kyiv: IZMN, 1997. – 232 p.

9. Sukhomlinsky V. O. How to raise a real person // Selected works: 5 t. / V. O. Sukhomlinsky. – Kyiv: Soviet school, 1976. – T. 2. – P. 498–570.

10. Gusev V. I. Outstanding figures in the history of Ukraine from IX–XIX centuries. : Short biographical essays. Historical and art portraits / V. I. Gusev, V. P. Drozhzhin, Yu. O. Kalintsev, O. G. Sokirko, V. I. Cervinsky. – Kyiv: Higher School, 2002. – 360 p.

11. Plegmeryn A. Conceptual Principles of Democratization and Reform of Education in Ukraine. Pedagogical Concepts / A. Pogrebny A. Aleksyuk et al. – Kyiv: Schoolboy. – 1997. – 148 p.

12. Palamarchuk L. B. The textbook on ethnopedagogy teaches. manual for studio higher tutor shut up / [by: L. B. Palamarchuk, T. O. Gorokhov]. – Kyiv: Kiev. Un-t them. B. Grinchenko, 2013. – 416 pp.

13. Zhur P. Trudy and days of Kobzar: Chronicle of life and work of T. Shevchenko / P. Zhur. – Kyiv: Dnipro, 2003. – 517 p.

Стаття надійшла 6.02.2018 р.